

بررسی توزیع جریان بر زمان ماند و رفتار هیدرولیکی تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی (مطالعه موردی: اصفهان)

سیدسعید اخروی^{۱*}، سیدسعید اسلامیان^۱، نادر فتحیان پور^۲ و منوچهر حیدرپور^۱

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۹/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۱۲)

چکیده

انتخاب نوع طراحی سیستم تالاب مصنوعی، علاوه بر توجه به توصیف جنبشی واکنش‌های بیولوژیک تصفیه، به آگاهی از الگوی جریان نیز وابسته است. در این پژوهش، به منظور مشخص نمودن رفتار هیدرولیکی داخلی سیستم، اثر نحوه توزیع جریان بر سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی به ابعاد ۲۶×۴ متر و با شیب ۱ درصد پرداخته شده است و به عنوان پارامتر متغیر برای نمایش توزیع جریان، از آرایش‌های ورودی جریان استفاده شده است. این آرایش‌ها شامل: ۱- حالت ورودی وسط، ۲- ورودی گوشه و ۳- ورودی یکنواخت بود. در تمامی حالات، خروجی ثابت بوده است. به منظور تعیین اثرات هیدرولیک توزیع جریان در سیستم تالاب مصنوعی از ردیاب اورانین برای ترسیم منحنی زمان ماند هیدرولیکی در هر آرایش استفاده شده است. نتایج نشان داد که زمان ماند میانگین هر آرایش به ترتیب ۴/۵۳، ۳/۲۴ و ۴/۶۵ روز بوده است. ترسیم منحنی توزیع زمان ماند هیدرولیکی علاوه بر تعیین روند پخشیدگی جریان در طول سیستم، امکان تفسیر پارامترهای هیدرولیکی شامل حجم مؤثر و راندمان هیدرولیکی را فراهم نموده است. بدین ترتیب که در آرایش‌های ۱ و ۳، حجم مؤثر ۸۷/۵ درصد بوده است؛ در حالی که این مقدار در آرایش ۲، به دلیل وجود مسیرهای میان‌بر متعدد، ۶۲/۱ درصد بود. در نهایت، آرایش ورودی یکنواخت به جهت بهبود عملکرد تصفیه پساب سیستم تالاب مصنوعی و استفاده از کل فضای محیط برای فرآیند تصفیه به عنوان بهترین آرایش جریان شناخته شد و پس از آن آرایش ورودی وسط دارای عملکرد مناسبی است.

واژه‌های کلیدی: پارامترهای هیدرولیکی، مسیرهای میان‌بر، ردیاب، زمان ماند

۱. گروه مهندسی آب، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان

۲. گروه مهندسی معدن، دانشکده معدن، دانشگاه صنعتی اصفهان

*: مسئول مکاتبات: پست الکترونیکی: Saeid.Okhravi@gmail.com

مقدمه

باز یافت آب، استفاده از فاضلاب تصفیه شده برای مصارف سودمند، از قبیل آبیاری و مصارف صنعتی مانند خنک سازی است. امروزه، در گسترش این الگو، اصول پایداری، قوانین محیطی و مشارکت عمومی متحد می شوند. با نزدیک شدن بسیاری از جوامع به محدودیت منابع آب قابل دسترس، باز یافت و اصلاح آب موضوع قابل توجهی برای نگهداری و تجدید منابع آب قابل دسترس می باشد. از اینرو، با تصفیه آب از یک سو می توان از آلودگی منابع آب سطحی و زیر سطحی جلوگیری نمود و از طرفی منبع جدیدی را برای استفاده در عرصه های مختلف به وجود آورد. اما نکته قابل توجه این است که با توجه به استانداردهای مصرف پساب، لزوم تصفیه بیشتر (تصفیه پیشرفته) انکارناپذیر است. جهت تصفیه بیشتر این گونه پساب ها راهکارهایی با چالش های مختلف موجود است که یکی از این راهکارها استفاده از تالاب های مصنوعی می باشد. معمولاً برای تصفیه فاضلاب های شهری و آب های جاری غیر متمرکز، استفاده از تالاب ها به عنوان سیستم های کم هزینه با سرمایه گذاری کم که از فناوری و انرژی طبیعی استفاده می کنند، مناسب است. در این سیستم سازگار با محیط زیست، به دلیل الهام گیری از طبیعت، فرایندهای بیولوژیک تالاب های طبیعی برای حذف آلاینده ها صورت می گیرد (۱).

تالاب مصنوعی به عنوان یکی از سیستم های متداول تصفیه فاضلاب، شامل حوضچه ای آب بندی شده با عناصری از قبیل ماده بستر (محیط متخلخل)، گیاه، عایق آب بند و قسمت های ورودی و خروجی می باشد. فاضلاب ورودی به این سیستم به واسطه حضور عواملی مانند گیاه، میکروارگانیسم و ماده بستر تحت تأثیر فرایندهای مختلف فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیک قرار گرفته و تصفیه می شود.

این سیستم به دو دسته کلی سطحی و زیر سطحی تقسیم می شود که در نوع سطحی، سطح جریان سیال روی بستر خاک است و در نوع زیر سطحی، سطح سیال زیر بستر شن است که در آنها جریان به صورت افقی و یا عمودی حرکت می نماید.

همچنین، نوع دیگری از تالاب های مصنوعی با جریان زیر سطحی به نام تالاب های مصنوعی هیبریدی شناخته می شوند که جریان در آنها به صورت ترکیبی از جریان افقی و عمودی است.

امروزه، بهینه سازی و افزایش راندمان این سیستم ها با توجه به جایگاه ویژه تالاب مصنوعی به عنوان راهکاری کم هزینه برای تصفیه پساب در سیستم های شهری و غیر شهری در کشورهای پیشرفته و صنعتی بسیار مورد توجه قرار گرفته است و این مهم با بررسی رفتار هیدرولیکی سیستم های تالاب های مصنوعی محقق می گردد.

هیدرودینامیک تالاب های مصنوعی و ویژگی های مسیرهای جریان زیر سطحی در آنها توسط ردیاب ها بررسی می گردد. آزمایش به وسیله ردیاب برای کنترل فاکتورهای محیط متخلخل غیریکنواخت در تالاب های با جریان افقی زیر سطحی و همچنین تعیین ارتباط بین توزیع زمان ماند هیدرولیکی و میزان غیریکنواختی ذرات محیط به صورت کمی و کیفی استفاده می شود (۱۱).

مطالعات زیادی در مورد ویژگی های هیدرولیکی سیستم تالاب های سطحی حاوی گیاهان آبی صورت نگرفته است. با این وجود، برای اولین بار در سال ۱۹۹۷ از لیتیم به عنوان ردیاب استفاده شد و توزیع زمان ماند تالاب مصنوعی سطحی برای تصفیه فاضلاب (بدون پوشش گیاهی) به وسیله الگوی جریان کاملاً آشفته مدل شد (۶).

در پژوهشی در سال ۲۰۰۱ از ترکیب شیمیایی شامل برم به عنوان ردیاب برای رسم منحنی زمان ماند تالاب مصنوعی سطحی استفاده گشت. محققین این پژوهش ضریب پخشیدگی سیستم را بین $1/2$ تا $1/5 \text{ mm}^2/\text{s}$ به دست آوردند. این محققین در سال ۲۰۰۳ نیز توزیع زمان ماند را برای تالاب مصنوعی زیر سطحی با مدل سلول های بدون آشفستگی جریان به خوبی نشان دادند و مسیرهای جریان را در آن مشخص نمودند (۴ و ۵).

تغییرپذیری پارامترهای هیدرولیکی در سلول های شنی

کاهش آلودگی، انواع محیط‌های متخلخل گوناگون با دانه‌بندی و هدایت هیدرولیکی متفاوت و تغییرات میزان تصفیه مرتبط با آنها بوده است. همچنین تحقیقات متنوعی پیرامون نرخ حذف پارامترهای شیمیایی نظیر NH_4^+ , TDS, TSS, COD, BOD, NO_3^- و PO_4^{3-} و میزان مواد مغذی متفاوت در سیستم مانند کربن، نیتروژن و آهن شده است. در مقایسه، مطالعات بسیار محدودی پیرامون اثر رفتار هیدرولیکی داخلی محیط متخلخل تالاب مصنوعی بر راندمان هیدرولیکی و در نتیجه راندمان تصفیه انجام گشته است. بنابراین هدف این پژوهش، ترسیم منحنی زمان ماند هیدرولیکی و محاسبه زمان ماند میانگین به عنوان کلیدی‌ترین پارامتر طراحی سیستم‌های تالاب مصنوعی در حضور آرایش‌های مختلف ورودی جریان به منظور تحلیل رفتار هیدرولیکی داخلی سیستم می‌باشد.

مواد و روش‌ها

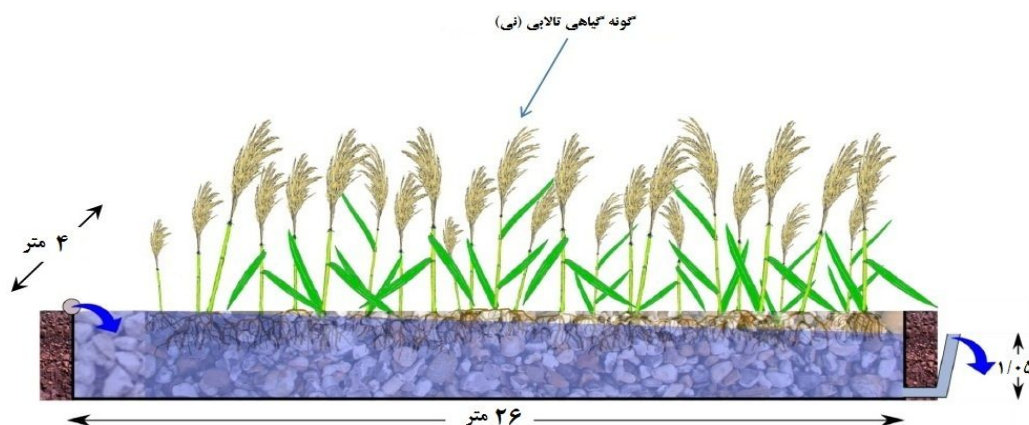
در این پروژه، از سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی با نسبت طول به عرض $6/5$ و شیب یک درصد استفاده شده است (شکل ۱). پساب مورد استفاده در این سیستم از تصفیه‌خانه شمال اصفهان (تصفیه‌خانه واقع در جاده حبیب‌آباد اصفهان) تأمین شده است. پساب مورد استفاده در این سیستم دارای pH و BOD حدود $7/2$ و 27 بوده است. در این سیستم، برای غیرقابل نفوذسازی بستر، از ورق $1/5$ میلی متری ژئوممبران استفاده شده است.

برای ایجاد محیط متخلخل نیز از ذرات شن استفاده استفاده شد که اندازه ذرات در یک متری ابتدا و انتهای سیستم یکسان و در دامنه $12-25$ میلی متر است درحالی‌که اندازه این ذرات در قسمت میانی $12-5$ میلی متر می‌باشد. همچنین، تخلخل محیط حدود 33 درصد است. پساب پس از عبور از محیط در داخل حوضچه‌ای برای استفاده‌های بعدی اعم از کشاورزی و غیره ذخیره می‌شود. در این سیستم از نوع نی محلی اصفهان استفاده شده است. این پژوهش در بازه شهریور تا آذر ماه سال 1393 انجام شده است.

سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی عمودی نشان داد که هدایت هیدرولیکی در تالاب‌های با جریان عمودی رفتار متغیری دارد که نتیجه آن غیریکنواختی الگوی جریان و توزیع زمان ماند بوده است. به‌طور خاص، راندمان تصفیه در این نوع تالاب‌ها با زمان ماند هیدرولیکی ارتباط نزدیکی دارد. این ارتباط از جایی مشخص می‌گردد که حذف آلاینده‌ها زمانی رخ داده که زمان تماس بین زیست‌توده‌های فعال و آب آلوده به اندازه کافی طولانی باشد تا فرآیندهای بیولوژیک و واکنش‌های آب قادر به حذف آلاینده‌ها شوند (۸). مطالعات نشان داده است که در سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی با افزایش زمان ماند هیدرولیکی از 6 به 9 روز، راندمان حذف BOD از 72 درصد به $92/5$ درصد و راندمان حذف COD از 28 درصد به $64/5$ درصد افزایش یافته است (۲). منحنی توزیع زمان ماند دارای t_{peak} (زمان عبور حداکثر غلظت ردیاب از خروجی) کوچک‌تر نشانگر پخشیدگی جریان کمتر در سیستم می‌باشد که نتیجه آن عدم یکنواختی جریان و تصفیه کمتر پساب خواهد بود (۷).

محققین، پارامترهای نسبت طول به عرض، اندازه متوسط ذرات در محیط متخلخل، نرخ بار هیدرولیکی و آرایش ورودی و خروجی جریان را به عنوان مهم‌ترین پارامترهای تأثیرگذار بر زمان ماند سیستم و متعاقباً بر راندمان هیدرولیکی و راندمان تصفیه سیستم تالاب مصنوعی معرفی نموده‌اند. سو (۱۰) در سال 2009 نشان داد زمانی که نسبت طول به عرض در تالاب‌های مصنوعی با جریان سطحی بیشتر از 5 باشد راندمان هیدرولیکی به $9/0$ و حتی بیشتر خواهد رسید. همچنین در پژوهش این محقق، راندمان هیدرولیکی آرایش ورودی یکنواخت- خروجی وسط در تالاب مصنوعی سطحی با نسبت طول به عرض $1/8$ برابر با 88 درصد به دست آمد. درحالی‌که، این مقدار در آرایش ورودی گوشه- خروجی گوشه معادل با 65 درصد برآورد شده است.

اما تا به امروز، تمرکز تحقیق بر پارامترهای بیولوژیک سیستم تالاب مصنوعی نظیر رابطه بین میکروارگانیسم‌ها، نوع گیاهان و اثربخشی خاص هر کدام در میزان راندمان تصفیه و

شکل ۱. ابعاد سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی

شکل ۲. آرایش‌های ورودی و خروجی سیستم

آرایش ورودی و خروجی

از آنجا که مکان قرارگیری ورودی و خروجی‌ها نیز تأثیر بسیار قابل ملاحظه‌ای بر رفتار هیدرولیکی سیستم دارد، در این مطالعه آنها در مکان‌هایی قرار گرفته‌اند که میزان اثربخشی و بازیابی آنها بر توزیع جریان به حداکثر خود برسد. این سیستم دارای لوله ورودی از جنس pvc در سطح و یک لوله pvc در قسمت انتهایی برای خروج پساب در نظر گرفته شده است. در پایان، لوله خروجی به لوله عمودی با مقطع باز به اتمسفر به هدف مشاهده سطح آب و غلظت ردیاب وصل شده است.

به‌عنوان یکی از اهداف اصلی این پژوهش که محاسبه زمان ماند هیدرولیکی میانگین در آرایش‌های مختلف لوله ورودی بوده است، سه حالت مختلف قرارگیری لوله ورودی جریان در سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی مورد آزمایش قرار

گرفت. بدین منظور آرایش قرارگیری لوله ورودی به‌صورت ۱- ورودی وسط ۲- ورودی در گوشه و ۳- ورودی یکنواخت در تمام عرض تنظیم شد. در تمام حالات ورودی، خروجی سیستم از وسط بود (شکل ۲). برای تعیین روند حرکت آب در محیط متخلخل تالاب مصنوعی نیز از ۲۷ عدد پیژومتر به‌صورت ۹ ردیف ۳ تایی مطابق با شکل ۲ استفاده شد. پیژومترها با هدف نمایش چگونگی حرکت آب در سیستم و بازیابی ردیاب در مسیر جریان مورد استفاده قرار گرفتند.

اندازه‌گیری جریان

پساب از طریق پمپاژ و لوله به مکان حوضچه ورودی انتقال یافته و پس از تنظیم دبی در این حوضچه به‌وسیله سرریزهای

تعبیه شده وارد سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی می شود. در نتیجه میزان تغییرات دبی روزانه بسیار کم بوده و در حقیقت برای انجام آزمایش ها ثابت می باشد. به منظور تفسیر داده های ردیاب، اندازه گیری جریان آب ورودی و خروجی تالاب ضروری می باشد. همچنین، غلظت ردیاب ترکیب شده با جریان اندازه گیری شده برای موازنه جرم ردیاب استفاده می گردد. نرخ جریان ورودی در زمان آزمایش و در آرایش های ورودی وسط، ورودی گوشه و ورودی یکنواخت به ترتیب ۶/۵۸، ۶/۵۲ و ۶/۴ مترمکعب بر روز می باشد. فلاکس جریان نیز به ترتیب برابر با ۱/۸۳، ۱/۸۱ و ۱/۷۸ متر بر روز است.

آزمایش ردیاب

کاربرد عمده ردیاب ها در مهندسی آب، پی بردن به مواردی همچون جهت، مسیر، سرعت و زمان عبور آب است. در این پروژه، آزمایش ردیاب برای محاسبه توزیع زمان ماند به کار گرفته شده است تا پارامترهایی نظیر راندمان هیدرولیکی و حجم مؤثر محاسبه شوند. پارامترهای مذکور مشتقات منحنی زمان ماند هیدرولیکی بوده که نمایش دهنده رفتار هیدرولیکی سیستم می باشند و در ادامه به آنها پرداخته شده است.

به منظور انتخاب صحیح ردیاب، باید ویژگی های فیزیکی و شیمیایی آن در شرایط محیطی مختلف شناخته شود. با ارزیابی کارایی ردیاب های فلئورسنت در شرایط محیطی مختلف، علاوه بر این که می توان ردیابی مناسب با شرایط محیط و هیدروژئولوژیک منطقه را انتخاب کرد، می توان اطمینان بیشتری به نتایج داشت و همچنین از آلودگی محیط زیست نیز پرهیز نمود.

در بین رنگ های فلئورسنتی، اورانین (فلئورسین سدیم، ACID YELLOW- CI 45350) کمترین جذب را در محیط های قلیایی و خنثی داراست. در pH قلیایی، شدت فلئورسانس اورانین به شدت افزایش و در pH اسیدی به شدت کاهش می یابد. به طوری که در pH کمتر از ۴، به ۱۰ درصد مقدار اولیه خود می رسد. بر طبق مطالعات، این واکنش برگشت پذیر بوده و با تغییر به حالت خنثی، شدت فلئورسانس

نیز به مقدار اولیه خود می رسد (۱۲). اورانین مقاومت زیادی در برابر افزایش شوری نشان می دهد و حتی در محیط های کاملاً شور نیز خاصیت فلئورسانس خود را از دست نمی دهد. برخلاف اکثر ردیاب ها، اورانین پایداری دمایی بالایی دارد. به طوری که حتی در دماهای بیش تر از ۷۰ درجه سلسیوس میزان شدت فلئورسانس آن تغییری ندارد. به دلایل نامبرده و همچنین با توجه به ویژگی های منطقه مطالعاتی، اعم از نوع دانه بندی محیط متخلخل، pH پساب، دمای پساب، نرخ تجزیه فتوشیمیایی و قدرت سنجش در غلظت های کم، از ردیاب اورانین استفاده شد.

تزریق ردیاب

تزریق ردیاب به طور کلی به دو روش تزریق لحظه ای (یکباره) و یا پیوسته (با دبی ثابت) صورت می گیرد. در روش تزریق لحظه ای، حجم کمی از ماده ردیاب به صورت ناگهانی وارد محیط می شود. در حالی که تزریق پیوسته مستلزم استفاده از لوازم خاص می باشد. در این پروژه، از روش تزریق لحظه ای استفاده شده است و اورانین با غلظت مشخص ۶ g/L در محل ورودی سیستم در هوایی آفتابی همراه با وزش ملایم باد وارد شد. غلظت انتخابی ردیاب با در نظرگیری مجموعه عواملی نظیر حجم کل پساب، هدایت هیدرولیکی محیط متخلخل، دبی خروجی جریان، طول مسیر جریان، حداقل غلظت قابل تشخیص ردیاب، قدرت دستگاه سنجش فلئورسانس، پایداری ردیاب و قیمت آن انتخاب شده است.

عمل تزریق ردیاب در هر سه حالت آرایش ورودی جریان در ساعت ۹-۸ صبح انجام شده است و با نمونه برداری روزانه (هر روز صبح) از محل خروجی سیستم تالاب مصنوعی، غلظت آن مورد محاسبه قرار گرفت (شکل ۳). این عمل در آرایش ورودی یکنواخت و آرایش ورودی وسط در هشت روز متوالی و در آرایش ورودی گوشه در شش روز متوالی و با فاصله زمانی ۲۴ ساعت انجام شده است. اولین نمونه به طور مستقیم بعد از اضافه کردن ردیاب برداشت شده و به نام نمونه

شکل ۳. تزریق محلول رنگ اورانین در لحظه ورود جریان به تالاب

زمان ماند هیدرولیکی اسمی (تئوری) با پارامتر t_m ، از تقسیم حجم کل سیستم (حجم جریان) بر دبی جریان ورودی به دست می‌آید. درحالی‌که زمان ماند هیدرولیکی واقعی با پارامتر t_m ، با استفاده از ردیاب و منحنی زمان ماند هیدرولیکی برآورد می‌شود. پارامتر t_m به عنوان مرکز منحنی توزیع زمان ماند هیدرولیکی و همچنین به عنوان زمان متوسط حرکت یک ملکول آب از ابتدای سیستم به انتهای آن تعریف شده و از رابطه ۱ محاسبه می‌شود:

$$t_m = \frac{\int_0^{\infty} tCQdt}{\int_0^{\infty} CQdt} \quad [1]$$

در رابطه ۱، Q ، C ، t به ترتیب دبی جریان خروجی، غلظت ماده ردیاب و زمان است. پس از ترسیم منحنی زمان ماند هیدرولیکی، برای تعیین رفتار هیدرولیکی تالاب مصنوعی مذکور از پارامترهای حجم مؤثر (Effective Volume) و راندمان هیدرولیکی (Hydraulic Efficiency) استفاده می‌شود. حجم مؤثر با ارتباط بین t_m و t_n تشریح می‌گردد.

$$e_v = \frac{t_m}{t_n} = \frac{V_{\text{effective}}}{V_{\text{total}}} \quad [2]$$

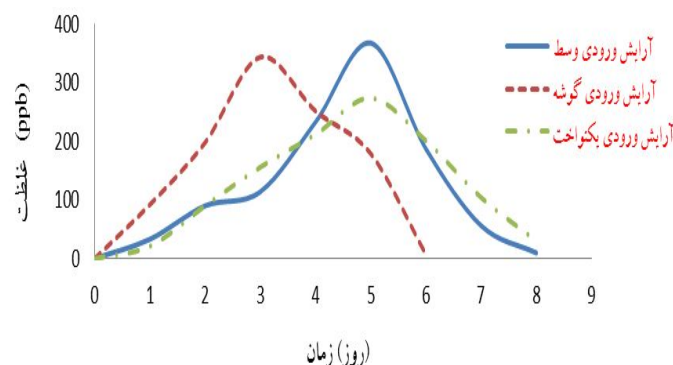
حجم مؤثر سیستم در رابطه ۲ حاصل تفریق حجم مرده از حجم کل (حجم داخلی تالاب با در نظرگیری تخلخل محیط) می‌باشد. حجم مؤثر به طور قابل ملاحظه‌ای تحت تأثیر نسبت طول به عرض و آرایش ورودی و خروجی جریان قرار دارد. اگر شرایط ضعیف هیدرولیکی (غیریکنواختی جریان) برقرار باشد، زمان ماند هیدرولیکی و حجم مؤثر کاهش می‌یابد و در نتیجه راندمان حذف آلاینده‌ها در سیستم تالاب مصنوعی را

صفر نامیده می‌شود (زمانی که هیچ غلظتی از اورانین در محیط وجود ندارد).

غلظت‌های خروجی برداشتی ردیاب نشانگر تابع توزیع غلظت در زمان و تابع توزیع تجمعی جرم ردیاب است. تابع توزیع زمان ماند حاصل از آزمایش ردیاب، میزان بازیابی ردیاب استفاده شده در زمان‌های مختلف را نشان می‌دهد. به طور کلی، آزمایش ردیاب به هدف محاسبه زمان ماند هیدرولیکی تا زمانی ادامه می‌یابد که ۹۰ درصد میزان جرم ردیاب وارد شده بازیابی گردد. لذا در طول انجام عملیات ردیابی رنگی اندازه‌گیری دبی خروجی سیستم به صورت مکرر ضروری می‌باشد. برای سنجش شدت فلوئورسانس نمونه‌ها از دستگاه فلوئوریمتر SYNERGY سری H ساخت شرکت BioTec کشور آمریکا استفاده شد.

پارامترهای هیدرولیکی

زمان ماند هیدرولیکی بحرانی‌ترین پارامتر برای طراحی تالاب‌های مصنوعی می‌باشد. زمان ماند هیدرولیکی در حقیقت زمان فعالیت برای تصفیه آلاینده‌هاست. مطالعات نشان داده است که این پارامتر تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر میزان حذف آلاینده‌ها دارد (۳). عملکرد هیدرولیکی تالاب مصنوعی با مطالعه الگوهای جریان یا توزیع زمان ماند هیدرولیکی از طریق ردیاب برآورد می‌گردد. دو فاکتور هیدرولیکی اثرگذار بر روی عملکرد تصفیه سیستم تالاب مصنوعی با عنوان نرخ بار هیدرولیکی (Hydraulic Loading Rate) و زمان ماند هیدرولیکی (Hydraulic Retention Time) شناخته می‌شوند.

شکل ۴. منحنی‌های توزیع زمان ماند در سه آرایش ورودی مختلف

توزیع زمان ماند ترسیم شد. میزان بازیابی ردیاب آرایش‌های ورودی وسط، گوشه و یکنواخت به ترتیب ۹۹، ۹۶ و ۹۹ درصد بوده است و زمان ماند میانگین آنها نیز ۴/۵۳، ۳/۲۴ و ۴/۶۵ روز می‌باشد.

با توجه به منحنی زمان ماند برای آرایش‌های مختلف مشخص می‌شود که آرایش جریان ورودی یکنواخت با زمان ماند بالاتر از بقیه بیشترین راندمان تصفیه و عملکرد بهینه جریان را دارا می‌باشد.

به طور کلی این منحنی نمایانگر آن است که در ابتدا غلظت با شتاب زیادی به نقطه اوج خود می‌رسد و سپس به تدریج به علت رقیق شدن ردیاب، میزان آن کاهش می‌یابد. اما در این پژوهش، همان‌طور که در شکل ۴ مشخص است، منحنی زمان ماند در آرایش ورودی یکنواخت با شیب ملایمی رو به افزایش است و این روند در حالت ورودی وسط دارای شیب کمتر و حالت ورودی گوشه دارای شیب بالایی در رسیدن به نقطه اوج است. وجود شیب زیاد در ابتدای این نمودار نتیجه سریع رسیدن غلظت بالایی از ردیاب به نقطه خروجی سیستم و وجود مسیرهای میان‌بر بیشمار در آن است. مسیرهای میان‌بر سبب کاهش زمان ماند هیدرولیکی و کاهش عملکرد سیستم برای تصفیه می‌شود. به عنوان نمونه، میزان بازیابی ردیاب در سه روز برای آرایش ورودی وسط، گوشه و یکنواخت به ترتیب برابر ۲۰/۸، ۵۷ و ۲۳/۸ درصد بوده است (شکل ۵). به وضوح مشخص است که شیب منحنی زمان ماند در آرایش ورودی

کاهش می‌دهد. راندمان هیدرولیکی به عنوان نشانه‌ای از یکنواختی جریان داخل سیستم تالاب مصنوعی شناخته می‌شود. زمانی که راندمان هیدرولیکی بالاترین مقدار خود را دارد، طراحی هیدرولیکی سیستم مناسب بوده و جریان در آن به حالت یکنواخت نزدیک‌تر می‌باشد.

$$\lambda = \frac{t_p}{t_n} \quad [3]$$

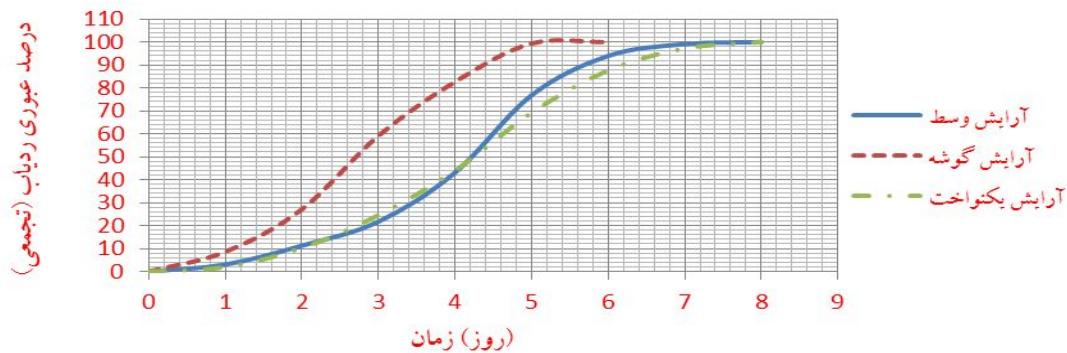
در رابطه ۳، t_p زمانی است که حداکثر غلظت ردیاب از نقطه خروجی برداشت می‌شود. پرسن و همکارانش (۹) در سال ۱۹۹۹ سه دامنه برای دسته‌بندی راندمان هیدرولیکی به صورت، $\lambda > 0.7$ راندمان هیدرولیکی ایده‌آل، $0.5 < \lambda \leq 0.7$ راندمان هیدرولیکی مناسب و $\lambda \leq 0.5$ راندمان هیدرولیکی ضعیف، ارائه نمودند. همچنین میزان مسیرهای میان‌بر در سیستم توسط پارامتر تعریف شده کمی S بیان می‌شود. هرچه این عدد بیشتر باشد نمایانگر کاهش مسیرهای میان‌بر در سیستم و یکنواختی بالاتر جریان است. در این نسبت t_{16} و t_{50} بیانگر زمان عبور ۱۶ درصد و ۵۰ درصد جرم ردیاب از خروجی سیستم است که از منحنی زمان ماند تجمعی حاصل می‌شود (شکل ۵).

$$S = \frac{t_{16}}{t_{50}} \quad [4]$$

نتایج و بحث

منحنی زمان ماند

برای محاسبه زمان ماند میانگین در هر آرایش جریان، منحنی

شکل ۵. منحنی‌های زمان ماند تجمعی در سه آرایش ورودی مختلف

سیستم، بیشترین پخشیدگی و استفاده از کل فضای محیط برای فرایند تصفیه است، درحالی که در ورودی از گوشه، اوراین‌ها سریعاً به خروجی رسیده است و غلظت بالاتری را نیز از خود نشان داده است.

نتایج هیدرولیکی

برای محاسبه پارامترهای هیدرولیکی نظیر حجم مؤثر، میزان مسیرهای میان‌بر و راندمان هیدرولیکی نیاز به نتایج منحنی زمان ماند و منحنی زمان ماند تجمعی است. با توجه به منحنی زمان ماند تجمعی می‌توان برای هر آرایش زمان‌های t_{16} و t_{50} را محاسبه نمود. در جدول ۱ آرایش ۱، ۲ و ۳ به‌ترتیب آرایش ورودی وسط، گوشه و یکنواخت هستند.

طبق نتایج جدول ۱، در تمامی آرایش‌ها، زمان ماند میانگین از میزان زمان ماند اسمی همواره کمتر بوده است که نتیجه آن ایجاد مسیر میان‌بر (پرسرعت) در سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی است. زمانی که جریان در کل سیستم پخش شود، زمان ماند میانگین به زمان ماند اسمی نزدیک‌تر می‌گردد که نتیجه آن راندمان بالاتر تصفیه و عدم وجود حجم مرده خواهد بود. این میزان با e_v (حجم مؤثر) نمایش داده شده است. حجم مؤثر در آرایش ورودی وسط و ورودی یکنواخت ۸۷٫۵ درصد است که این بدین معناست که ۱۲٫۵ درصد حجم مرده در سیستم وجود دارد. در حالی که این مقدار در آرایش ورودی گوشه افزایش یافته و حجم مرده آن تقریباً برابر با ۳۸ درصد

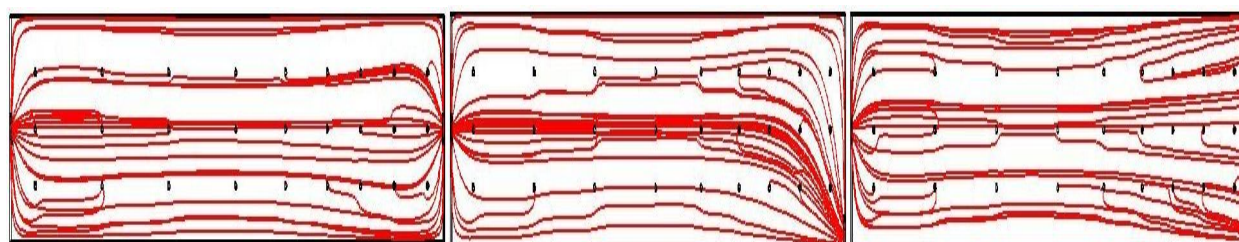
گوشه به شدت زیاد بوده و تنها در سه روز آزمایش ۵۷ درصد از غلظت ورودی رنگ از محیط خارج گشته است و غلظت حداکثر نیز در روز سوم (t_p) رخ داده است. در حالی که در دو آرایش دیگر، میزان غلظت عبوری رنگ تقریباً ۳۰ درصد کمتر است که حاکی از مسیرهای میان‌بر کم‌تر و یکنواختی و پخشیدگی مناسب جریان است. همچنین t_{50} محاسبه شده از نمودار زمان ماند تجمعی نیز گواه بر این ادعا است. میزان زمان لازم برای عبور ۵۰ درصد غلظت رنگ در آرایش‌های ورودی وسط، گوشه و یکنواخت به‌ترتیب ۴٫۲۳، ۲٫۷ و ۴٫۲ روز است.

با توجه به شکل ۴، مقدار t_{peak} در حالت ورودی وسط و یکنواخت روز پنجم و در حالت ورودی گوشه روز سوم می‌باشد. این مشاهده وجود مسیرهای میان‌بر در حالت ورودی گوشه را به وضوح نشان می‌دهد. بدین حالت که جریان به‌طور مستقیم از گوشه سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی به سرعت به نقطه خروجی رسیده است.

همچنین t_{peak} به‌عنوان نمایه‌ای از پخشیدگی در سیستم شناخته می‌شود. بدین مفهوم که تابع منحنی توزیع زمان ماند هیدرولیکی با t_{peak} کوچک‌تر، دارای کمترین پخشیدگی جریان در سیستم می‌باشد. با توجه به منحنی‌ها می‌توان متوجه شد که نقطه اوج منحنی زمان ماند (C_{peak}) در حالت ورودی یکنواخت به دلیل پخشیدگی بالاتر در کل محیط متخلخل، بسیار پایین‌تر از دو حالت دیگر است که نشان از یکنواختی جریان در طول

جدول ۱. خلاصه نتایج پارامترهای هیدرولیکی حاصل از منحنی زمان ماند

حالت	t_n	t_{16}	t_{50}	t_m	S	e_v	λ
۱	۵,۱۷۶۵	۲,۴۵	۴,۲۳	۴,۵۳۲	۰,۵۸	۰,۸۷۵	۹۴
۲	۵,۲۲۴	۱,۴	۲,۷	۳,۲۴۲	۰,۵۱	۰,۶۲۱	۵۷
۳	۵,۳۲۲	۲,۴۱	۴,۲	۴,۶۵۷	۰,۵۷	۰,۸۷۵	۹۶

شکل ۶. نمایش خطوط جریان سیال در سه آرایش ورودی مختلف به ترتیب از راست به چپ (۱-۲-۳)

گوشه و یکنواخت معادل با ۹۴، ۵۷ و ۹۶ درصد بوده است. آرایش ورودی وسط و یکنواخت دارای راندمان بیش از ۷۰ درصد می‌باشند که از لحاظ هیدرولیکی راندمان ایده‌آل محسوب می‌شود. دلیل عدم تفاوت قابل ملاحظه بین راندمان هیدرولیکی این دو آرایش، پایین بودن سرعت جریان در سیستم می‌باشد.

با توجه به برآورد سرعت جریان (حاصل تقسیم سرعت دارسی (فلاکس جریان) به تخلخل محیط) در محیط متخلخل سیستم در آرایش‌های مختلف و محاسبه میزان زمان ماند میانگین هر آرایش می‌توان رابطه منطقی بین آنها را مشاهده نمود. با توجه به ابعاد سیستم (طول ۲۶ متر) می‌توان با حاصلضرب سرعت واقعی جریان (۵/۵، ۵/۴۴ و ۵/۳۵ متر بر روز) در زمان ماند میانگین این سیستم، مسافت طی شده ردیاب در این زمان را مشخص نمود. در آرایش ورودی وسط و یکنواخت، برآورد مسافت طی شده با توجه به سرعت واقعی جریان معادل تقریباً ۲۵ متر است. این عدد در آرایش ورودی گوشه معادل با ۱۷/۶ متر می‌باشد. تفاوت اعداد مشاهده شده به‌خصوص در آرایش گوشه ناشی از عدم پخشیدگی جریان در کل سیستم، وجود مسیرهای پرسرعت و نهایتاً تخمین زمان ماند

است که نشان دهنده عدم استفاده از تمامی گنجایش تالاب مصنوعی می‌باشد. این مفهوم در قالب پارامتر S نیز پدیدار می‌شود. بدین منظور که افزایش S نشان دهنده کاهش اثر وجود مسیرهای میان‌بر است. در این سیستم، میزان S در آرایش‌های ورودی یکنواخت و وسط تقریباً برابر است. اما در آرایش گوشه، میزان S کاهش یافته که نمایانگر وجود مسیرهای میان‌بر بسیار زیاد است. بنابر نظر پرسن و همکارانش (۹)، تغییرات کمی در میزان این پارامتر نمایانگر مسیرهای میان‌بر متفاوت در سیستم است.

خطوط جریان براساس حل معادله دیفرانسیلی مسیرهای جریان در طول محیط متخلخل (معادله دارسی) در نرم‌افزار کامسول شبیه‌سازی شد. مسیرهای رسم شده در نرم‌افزار مسیرهای غالبی هستند که جریان تمایل به حرکت در آنها را دارد. در شکل ۶ به وضوح مشخص است که توازن خطوط جریان به سمت خروجی بیشتر می‌شود، بدین مفهوم که خطوط جریان به سمت خروجی به‌صورت موازی و منظم تغییر می‌یابند.

براساس رابطه تعریف شده برای محاسبه راندمان هیدرولیکی، میزان آن به‌ترتیب برای آرایش ورودی وسط،

کمتر می‌باشد. زیرا تقریباً سرعت واقعی جریان در همه حالات به دلیل یکسان بودن محیط متخلخل و شیب هیدرولیکی جریان برابر است.

نتیجه‌گیری

توجیه رفتار هیدرولیکی داخلی محیط متخلخل سیستم تالاب مصنوعی از زمینه‌های در حال توسعه این دانش به منظور تصفیه بیشتر پساب می‌باشد. با توجه به تأثیر مستقیم زمان ماند میانگین در میزان راندمان تصفیه فاضلاب در سیستم تالابی، مشخص است که آرایش ورودی یکنواخت بهترین حالت برای توزیع جریان فاضلاب در سیستم است. همچنین، شیب منحنی زمان ماند برای رسیدن به نقطه اوج منحنی رابطه مستقیم با میزان بازایی ردیاب دارد. به وضوح مشخص است که شیب منحنی زمان ماند در آرایش ورودی گوشه به شدت زیاد بوده و تنها در سه روز آزمایش ۵۷ درصد از غلظت ورودی رنگ از محیط خارج گشته است و غلظت حداکثر نیز در روز سوم رخ داده است. در حالی که در دو آرایش دیگر میزان غلظت عبوری رنگ تقریباً ۳۰ درصد کمتر است. خروج سریع ردیاب از محیط تالاب مصنوعی و در حقیقت زمان ماند میانگین کم حاکی از

وجود مسیرهای میان‌بر در محیط متخلخل و عدم استفاده از تمامی حجم سیستم است. زیرا وجود مسیرهای میان‌بر در سیستم با کاهش زمان ماند لازم برای تصفیه کامل ذرات به طور قابل ملاحظه‌ای از میزان تصفیه مورد انتظار می‌کاهد.

نتایج هیدرولیکی حاصل از نحوه توزیع جریان در سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی مذکور حاکی از غیریکنواختی جریان و وجود مسیرهای میان‌بر در آرایش ورودی گوشه است که نتیجه آن راندمان هیدرولیکی کم‌تر نسبت به دو حالت دیگر است. حجم مرده در دو آرایش ورودی وسط و ورودی یکنواخت ۱۲/۵ درصد و در حالت ورودی گوشه ۳۸ درصد است که حاکی از عدم توزیع جریان ایده‌آل در سیستم و مسیرهای پرسرعت جریان در محدوده ورودی جریان است.

به طور کلی، می‌توان نتیجه گرفت که عملکرد هیدرولیکی سیستم تالاب مصنوعی زیرسطحی افقی در دو آرایش ورودی یکنواخت ایده‌آل، در ورودی وسط مناسب و در آرایش ورودی گوشه ضعیف است. کارایی آرایش ورودی یکنواخت به دلیل زمان ماند میانگین بیشتر برای عملیات تصفیه پساب بیشتر می‌باشد.

منابع مورد استفاده

- اسلامیان، س. س.، داوری، س. س.، اخروی و ص. ترکش اصفهانی. ۱۳۹۰. گیاه پالایی از طریق مکانیزم جذب فلزات ناچیز در تالاب‌های مصنوعی. اولین همایش گیاه‌پالایی. مرکز بین‌المللی علوم و تکنولوژی پیشرفته و علوم محیطی. کرمان. ۲۷ بهمن ۱۳۹۰.
- امینی‌راد، ح.، ع. ا. عظیمی، ن. ناصری و ف. گلبابایی. ۱۳۹۰. تصفیه تکمیلی فاضلاب صنایع داروسازی با استفاده از تالاب مصنوعی، مطالعه مورد کارخانه داروسازی ایران. کنفرانس بین‌المللی آب و فاضلاب. تهران. اردیبهشت ماه ۱۳۹۰.
- Dierberg, F. E., J. J. Juston, T. A. DeBusk, K. Pietro and B. Gu. 2005. Relationship between hydraulic efficiency and phosphorus removal in a submerged aquatic vegetation-dominated treatment wetland. Ecol. Eng. 25: 9-23.
- Grismer, M. E., M. A. Carr and H. L. Shepherd. 2003. Evaluation of constructed wetland treatment performance for winery wastewater. Water. Environ. Res. 75: 412-421.
- Grismer, M. E., M. Tausendschoen and H. L. Shepherd. 2001. Hydraulic characteristic of a subsurface flow constructed wetland for winery effluent treatment. Water. Environ. Res. 73: 466-477.
- King, A. C., C. A. Mitchell and T. Howes. 1997. Hydraulic tracer study in a pilot scale subsurface flow constructed wetland. Water. Sci. Technol. 35(5): 189-196.
- Machate, T., H. Behrens, D. Klotz, H. Noll, K. W. Schramm and A. Kettrup. 1998. Evaluation of the hydraulic characteristics and flow pattern in a constructed wetland by means of tracer studies. Fresenius. Environ. Bull. 7:

635-641.

8. Małoszewski, P., P. Wachniew and P. Czuprynski. 2006. Study of hydraulic parameters in heterogeneous gravel beds: Constructed wetland in Nowa Slupia (Poland). *J. Contam. Hydrol.* 331(3): 630-642.
9. Persson, J., N. L. G. Somes and T. H. F. Wong. 1999. Hydraulic efficiency of constructed wetlands and ponds. *Water. Sci. Technol.* 40(3): 291-299.
10. Su, T. M., Sh. Yang, S. Shih and H. Lee. 2009. Optimal design for hydraulic efficiency performance of free-water-surface constructed wetlands. *Ecol. Eng.* 35: 1200-1207.
11. Suliman, F., H. French, L. E. Haugen, B. Klove and P. Jenssen. 2005. The effect of the scale of horizontal subsurface flow constructed wetlands on flow and transport parameters. *Water. Sci. Technol.* 51(9): 259-266.
12. Weidner, C., L. Naurath, T. Røde and A. Banning. 2011. A new approach to quantify Na-Fluorescein (Uranine) in acid mine waters. *Mine. Water. Environ.* 30: 231-236.